

Rapport från lättvandrad naturguidning vid Barnsjön, Prästängen och Tyresö-Flaten den 17 september 2019

Martina Kiibus

En härlig septemberdag med hög klar luft. 13 personer deltog. Info via program från tidigare guidningar, hemsidan och Mitt i Tyresö. En av deltagarna gick med rullator.

Vi började vid hpl Tyresö gymnasium där jag introducerade guidningen och hälsade välkomna. Så tog vi oss in i skogen där jag berättade att Barnsjöskogen ska bli ett naturreservat. Här var det en stor myrstack med full aktivitet. Man kunde se att myrorna var uppe på ytan och ”tankade sol”, som så många växelvarma djur gör, för att få mer värme. Berättade om deras fascinerande samhällen, de olika funktionerna som drönarna, arbetarna och drottningarna har, om deras husdjur bladlössen och att en del myror har sommar- och vintervisten, dvs olika stackar som de alternerar mellan.

Nästa stopp var en ek och en enebuske. Pratade om att båda dessa träd/buskar är ljuskrävande och att de därmed vittnar om att skogen varit öppnare en gång i tiden, troligen pga bete. Vi tittade närmare på enen som var full av blåa och gröna bär och kikkbär. Berättade om enens betydelse i det gamla bondesamhället och att kikkbären orsakas av den lilla engallmyggan.

Så tog vi oss till det nya, dvs två år gamla, bäverdämnet. Det här dämnet är känt från Naturmorgon då de gjorde ett reportage om bävern och var just vid detta dämme. Där pratade de också om att bävern är en ekosystemingenjör. När de dämmer och skapar våtmarker så bidrar de till ökad biologisk mångfald. En ny studie har visat att våtmarker med bäver dessutom har en större rikedom av skalbaggar och växter än våtmarker utan bäver. Pratade om varför bävern dämmer och fäller träd och varför den var så hårt jagad att den utrotades helt i Sverige 1871.

Vi vände tillbaka och stannade vid en igenväxningsyta. Som precis som eken och enen vittnar om att landskapet varit öppnare här en gång i tiden, vilket också flera av de äldre deltagarna mindes att det hade varit. Nu är det mest älgört där och i brynet står asparna och liksom väntar på att komma fram. Pratade om hur roligt det är att försöka läsa landskapet och fundera på varför det ser ut som det gör och hur det kan ha sett ut där tidigare. Men också att försöka vara spådam och fundera kring vad som kommer att hända. Här står som sagt de ljuskrävande asparna och väntar på att tränga undan älgörten. Bakom dem väntar granarna på sin tur. Så om vi inte gör något har vi kanske en granskog där med tiden. Å andra sidan, om vi istället återupptar hävden, så kommer vi få något helt annat här. Så kom vi in på vilken mångfald det blir på slätter- och hagmarker.

På en sten var det ett tjockt lager av mossa, den var helt enkelt så gammal så att det växte mossa på den. Vilket ju är en av kvaliteterna i den riktiga skogen! Nu börjar moss-säsongen så vi stannade upp och tittade på en del mossor, nämligen björnmossa, cypressfläta, husmossa, väggmossa och kvastmossa. Det fanns också sporkapslar kvar som hörde till björnmossan. Berättade att man tätade timmerhusen med framför allt vägg- och husmossa förr och att de har bakterier som kan fixera kväve, dvs fånga in kväve från luften och göra om det till kvävenäring. På så sätt göder de skogen.

I ett dike längre fram var det mörkgrönt av björnmossa och ljusare grönt av vitmossa. Så jag berättade om vitmossan, om dess förmåga att hålla fukt och att den är antiseptisk och blodstoppande och därför skulle ingå i husapoteken förr. Ett lager med vitmossa blir också

som ett historiearkiv eftersom det som hamnar där blir så välbevarat, som tex Bockstensmannen.

Vi fortsatte till en kulle där man står vid foten av mosklädda asprötter, en otroligt fin liten plats. Så det blev lite repetition av mossorna och så växte även den fina kammossan där. Ovanpå mosstäcket var det som ett lager av filtlav, vars undersida är som en hårig filt, för att förhindra uttorkning. Här och var stack det upp små bägarlavar och en och annan stensöta. Visade stensötornas undersidor där man ser deras sporsamlingar. Precis som mossorna sprider sig ormbunkar med sporer istället för frön. Deltagarna var så förundrade över att det fanns så mycket att upptäcka bara man stannade upp och tog sig tid att titta.

Vi gick vidare till en nyponbuske, som var full av c-vitaminrika nypon. Pratade om att nu är det tid för växternas barn att lämna boet och att de då kan ha olika strategier. Spridas med vinden som t ex björkens frön. En del vindspridda växter tar ju också hjälp av små ”segel”, som lönnens näsor. ”Det hade jag aldrig tänkt på”, sade en av deltagarna. Så roligt när de får sådana aha-upplevelser. Andra frön fastnar ju i däggjurens pälsar, som t ex kardborre. Och så har vi nypon och de andra frukterna och bären som har som ett välsmakande paket runt fröna så att fåglarna kan äta dem och flyga iväg och så kommer fröna ut osmälta med spillningen.

Så kom vi till själva Barnsjön. Som ligger som ett litet smycke i sin dalsänka. Så otroligt fin! Berättade om sjöns vattenkvalitet, att den till skillnad från många andra sjöar i Tyresö är näringsfattig och inte övergödd. Inga mängder av vass eller kavedun längs stranden och den har en utmärkt badvattenkvalitet. Här finns ju också gott om paddor och snok. Pratade om att en sjös vattenkvalitet i mycket hänger ihop med marken som avvattnas ner mot sjön. Barnsjöns avrinningsområde består framför allt av skog. Sjön ligger som i en spricka så jag berättade om vårt sörmländska sprickdalslandskap och hur det har bildats. Och läste en strof ur Nils Holgersson där Selma Lagerlöf målande beskriver detta landskap sett från gåsryggen. En deltagare var från Ukraina, hon antecknade flitigt alla mossor och lavar som vi tog upp, men ville även få namnet på Selma Lagerlöf. Så roligt och en bra påminnelse om att inte ta för givet att alla har koll på vem Lagerlöf är.

Vi tog en lång och skön paus vid sjön. Några tog av sig skorna och doppade fötterna i sjön. Fiskarna hoppade. En snok simmade förbi. Och trollsländorna flög ovanför vattenytan. Berättade om trollsländorna efter pausen, att de är rovdjur både i sin vattenfas och nu som vuxna när de flyger runt i luften. En av deltagarna såg när en slända högg en mygga. Det blev dagens höjdpunkt för henne! De som aldrig varit vid Barnsjön tidigare var så förundrade över att det var så fint. Som en kvinna sade, ”Orden räcker inte till!”. Men även en annan deltagare, som vuxit upp där, sade att Barnsjön är alltid Barnsjön.

Efter pausen fick de dofta på lite pors som växer längs strandkanten. Pors används ju till att krydda vin och brännvin med men kan även användas till växtfärgning. Harry Martinsson kallade porsen för de svenska vildkärrens lavendel.

Vi fortsatte gå längs sjön. Stannade vid en brant som är klädd av lavar och mossor. Pratade om skillnaden mellan lav och mossa. Att mossa är en grön växt och att en lav är en symbios mellan en alg och en eller flera svampar. Vi tittade på bägar- och pigglavar, renlav och olika skorplavar. Pratade om att skorplavarna är de första som koloniserar ett ”jungfruligt” berg, alltså ett berg som kommer upp ur havet. De bygger sedan upp organiskt material och så småningom blir det mer och mer vegetation på berget. Strindberg kallade lavarna för växtrikets förtrupper som banar väg för övriga växter. En man tittade närmare på berget och konstaterade att vi ser ju nästan inte berget alls för alla lavar och mossor. En annan man frågade om de lavar som man hade och färgade garn med när han var liten. Det är ju flera

lavar som använts till växtfärgning. På just den här stenen fanns bland annat färglav som ger en gråblå färg (och som Strindberg liknade vid fina spetskragar!).

Vi vek av från spången en bit till ännu en fin plats. Stora härliga mossklädda block som ger en trolsk känsla. Så vi repeterade lite mossor igen och tittade närmare på härliga kuddar av stor kvastmossa. På marken var det fullt av ekorrnagda grankottar. Visade Spårboken och hur man kan se vem som ätit av grankottarna.

Lite längre ner var det ännu en våtmark med vitmossa. Runt omkring var det som ett flor av fräken. Fräkenväxterna tillhör ormbunksfamiljen. Berättade att de var en hälsning från forntiden. Fräkenväxter har funnits sedan karbon (dvs 300 miljoner år sen), då de och ormbunkarna var höga som träd. Precis som mossor är de spörväxter, som är ett slags förstadium till fröväxterna. Fräkenväxter är hårda och spröda eftersom de kan ta upp kisel från marken. Därför har de använts för att slipa koppar och silver.

Så kom vi upp på hållmarkerna som domineras av tallar. Pratade om att tallens rötter kan tränga djupare ner i berget och därmed hitta vatten längre ner i marken och på så sätt klara att växa torrt och magert. Till skillnad från granen som med sina ytliga rötter behöver ha ett fuktigare markskikt. Det här gör att granen är mycket mer stormkänslig än tallen. Med sin tunna bark och nerhängande krona är granen också mer brandkänslig än tallen. Men vad satsar vi på i svenskt skogsbruk? Jo, gran! Eftersom det är snabba cash och någon slags kortsiktighet som får råda. Det som händer när man har en granplantering och stormar som Gudrun far fram är att det blir som en dominoeffekt; faller en faller alla. Vilket vi ju kunde se i Småland och på andra håll. Medan skogar med mer blandat bestånd, som t ex skogen runt Barnsjön är mycket motståndskraftigare mot stormar. Då kanske enstaka träd faller, men det blir inte samma förödelse. Med tanke på vårt allt mer extrema klimat så kan vi räkna med att det bara blir fler stormar och bränder och då är det viktigt att se till att skogen klarar av den typen av störningar.

Vi gick vidare ner till den fina våtmarken. Här var det helt underbara kuddar av stor björnmossa, så inbjudande. Linné skrev när han såg sådana björnmossemattor att naturen var så fantastisk så att den till och med i vildaste ödemarken försåg oss med de finaste sängkläder. Pratade om våtmarkernas betydelse för den biologiska mångfalden och att det här finns bakterier som fångar upp överskottsnäring från skogen och gör om det till kväve som finns i luften och på så sätt minskar belastningen på Barnsjön.

I strandkanten växte det skvattram som deltagarna fick dofta på. En ganska tung doft som kan ge huvudvärk. Den har använts för att fördriva ohälsan med.

Så kom vi in i granskogen som är jättefin här med döda träd som ligger kors och tvärs, mossklädda stubbar och grovstammiga granar. Pratade om att vi rörde oss som i olika rum eller biotoper; våtmark, hållmarkstallskog, bäverbäcken, öppnare ytor, sjöstranden och granskogen. Trots att det är en så liten yta, så är det som en mosaik av olika naturtyper. En mångfald av biotoper innebär också en mångfald av arter eftersom olika arter har olika krav på livsmiljö. Dessutom är många arter pendlare som t ex Barnsjöns paddor och snokar. Då är det viktigt att deras olika miljöer finns nära varandra utan att de behöver passera trafikerade vägar eller bebyggelse.

Nästa lilla rum blev hassel- och ekbacken som röjdes upp för några år sedan. Den är som en hälsning från varmetiden, dvs ca 5-6000 år sen då vi hade ett medelhavsklimat i södra Sverige. Då var det så här skogarna såg ut, mer savannliknande med ek, hassel, lind och andra sydliga lövträd. Här strövade jättehjortar, visenter och vildsvin runt och betade. Så

småningom utrotades betesdjuren, det blev kallare och så fick bondens djur ta över betarnas roll för att hålla landskapet öppet. Så det här är numera snarare ett kulturlandskap som kräver hävd för att inte växa igen.

Så kom vi ut på öppnare marker, Prästängen, som kantades av de fina hassel- och ekbackerna med inslag av blommande fruktträd. Längs gångvägen växte den fina ögontrösten, som är typisk för öppnare marker. En liten lejongapsväxt med violetta blommor med gula mittfält. Som fungerar som en vägvisare till de pollinerande insekterna. Enligt den gamla medeltida signaturläran ("lika botar lika"), skulle ögontrösten användas mot ögonsjukdomar.

Längs gångvägen växte det också trampört, en liten släkting till rabarber med små vitrosa blommor i bladvecken. Typisk i miljöer där människor trampar och uppskattad svinföda. Många småfåglar tycker om dess frön vilket gett blomman dess latinska namn *Polygonum aviculare* (avicula = småfågel).

På en ek lyste svaveltickorna i gult. Dessa tickor lär vara ätliga fast jag har aldrig provat. På engelska heter de chicken of the woods.

Så kom vi fram till Prästängsdammarna. En kvinna sade att det var därför hon kommit med på guidningen, eftersom hon ville se dessa dammar! Pratade om dammarnas funktion och syfte; att rena huvuddelen av dagvattnet från Krusboda och på så sätt minska belastningen av Tyresö-Flaten. Samtidigt som det har blivit nya våtmarker, vilket är värdefullt för den biologiska mångfalden och ett fint inslag i landskapet. Det var inte så många blommor som kantade dammstränderna nu, men vi hittade blåklocka, baldersbrå, prästkrage, gulsporre och en blåklint. Vi kom in på oljeutsläppet i Drevviken, som ju kommit med dagvattnet och vilket fantastiskt arbete som kommunen gjort på att försöka sanera det.

Vi följde vattnet till Tyresö-Flaten, som också är en så fin sjö och som förhoppningsvis kommer att få allt bättre vattenkvalitet tack vare Prästängsdammarna. Här tittade vi också på ett bestånd kattfot. De har ju blommat över men de små ludna bladen är så fina.

Avslutade guidningen här och deltagarna var som vanligt så nöjda. Det är så tacksamt för det är verkligen som att naturen gör jobbet, medan jag bara förmedlar det. En kvinna tyckte verkligen dessa guidningar var folkbildande! Många sade också att de efter guidningarna kommer tillbaka på egen hand, att de lär sig hitta till nya ställen. Medan andra ser sina gamla ställen med lite nya ögon.